

Ішин А.В.

УДК 94 (477.75) “1917/1922”

**ДО ПИТАННЯ ЩОДО НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНОГО ОБҐРУНТУВАННЯ
КОНЦЕПТУ «ФРАГМЕНТАЦІЯ ВЛАДИ»**

Аннотация. Статья посвящена научно-теоретическому обоснованию термина «фрагментация власти», вводимого автором для исследования процессов революции и Гражданской войны на пространстве бывшей Российской империи. Автор доказывает смысловую ограниченность широко употребляемого донныне термина «двоевластие», выявляет четыре фундаментальных отличия концепта «фрагментация власти» от «двоевластия». В частности, в статье досказывается, что за пределами научного действия термина «двоевластие» фактически остался третий весомый центр концентрации власти – Ставка Верховного Главнокомандующего и ее органы на местах.

Ключевые слова: фрагментация власти, институциональный подход, революция, государственное строительство.

Анотация. Статья посвящена научно-теоретическому обоснованию термина «фрагментация власти», запропанованого автором для дослідження процесів революції і Громадянської війни на просторі колишньої Російської імперії. Автор доводить змістовну обмеженість терміну «двовладдя», який досі широко використовується, виявляє чотири фундаментальні відмінності концепту «фрагментації влади» від «двовладдя». Зокрема, у статті доказывается, що поза межею наукової дії терміну «двовладдя» фактично залишився третій вагомий центр концентрації влади – Ставка Верховного Головнокомандувача та її органи на місцях.

Ключові слова: фрагментація влади, інституційний підхід, революція, державне будівництво.

Summary. The article is devoted the scientific theoretical ground of term «fragmentation of power», entered an author for research of processes of revolution and Civil war on space of the former Russian empire. An author proves semantic narrow-mindedness of the term widely used to this day «diarchy», exposes four fundamental differences from term «diarchy». In particular, in the article finished telling, that outside the scientific action of term «diarchy» actually there is the third ponderable center of concentration of power is Rate of Supreme Commander-in-chief and its organs on places. Term «fragmentation of power» is first entered in a scientific turn within the framework of offered the author of institutional approach. Theoretical subsoil of institutional approach was become by the theory of ideal types of the prominent German sociologist and historian M. Veber, political istoriko-politologichna theory of elites, scientific labours of prominent soviet historians, – G.Z. Ioffe, A.Ya. Avrekh, N.P. Eroshkin of tia some other. Institutional approach must organically complement dominant to this day in scientific literature historical-event approach. Institutional approach consists in that a look to the social and political process is inplane not «from» (as in the historical-event measuring) outside, and, vice versa, «from within». In obedience to this approach, research attention applies foremost on subsoil and on organization of administrative mechanisms, internal logic of acceptance both key and, on the face of it, second-rate decisions, tracing of consequences of these decisions, in the nearest and remote historical prospect. The system of organization of power, accentuation of certain valued orientiriv, character of co-operation, between leading organs acquire the value of major (and sometimes decision) factor of social and political process. Important advantage offered approach is that he allows expressly to realize the «central nerve» of epoch, trace the change of socialideological dominants, transformation of management methods.

Keywords: fragmentation of power, institutional approach, revolution, state building.

Вступ. Одним з актуальних завдань сучасної історичної науки є всебічне осмислення процесів кардинальної суспільно-політичної трансформації, що охопили простір колишньої Російської імперії в 1917 році. Радянська історіографія, переважно мірою, розглядала ці процеси під кутом методології історичного матеріалізму, у фокусі суто класової боротьби.

Цілоком природно тому, що наукові завдання, які стояли перед науковцями радянської доби, знаходилися переважно у площині висвітлення подій революції та Громадянської війни як проявів боротьби «провідного революційного класу» – пролетаріату на чолі з більшовицькою комуністичною партією з «регресивними класами» – буржуазією, поміщицтвом, духівництвом, «куркульством» тощо. При цьому варто визнати, що в рамках цього магістрального підходу, котрий ми пропонуємо іменувати, відповідно, історико-подієвим підходом, дослідникам вдалося сформувати доволі цілісну наукову картину суспільно-політичного конфлікту 1917-1922 років, в цілому визначити його рушійні сили, провідних політичних акторів, прослідкувати динаміку подій.

Але й сьогодні цілоком зберігає актуальність завдання всебічного наукового аналізу структурно-функціональних особливостей становлення й еволюції органів влади, які діяли у рамках різних політичних режимів, у тому числі режимів антибільшовицької спрямованості, специфіки їх взаємостосунків, основних напрямів політики, причинно-наслідкових факторів, які обумовлювали прийняття та практичне втілення важливих управлінських рішень.

Як і кілька десятиріч тому, у порядку денному сучасної історичної науки, гостро стоїть питання з'ясування причин остаточного затвердження більшовицької моделі Радянської влади, та, відповідно, загальної поразки опонентів цієї моделі на просторі колишньої Російської імперії.

Безумовно, зазначені вектори наукового дослідження викликають до життя пошук нових теоретико-методологічних форм дослідження, адекватного сучасності науково-теоретичного інструментарію.

Зокрема, це стосується осмислення причин, перебігу та наслідків Лютневої революції, котру справедливо можна вважати своєрідною «крапкою біфуркації», початком етапу масштабних трансформацій суспільно-політичної системи Російської імперії.

Лютнева революція – надзвичайно складне та багатогранне явище. Вона обумовила кардинальні зміни в системі державного управління, підняла на якісно новий рівень державне осмислення національної проблематики, стала своєрідним каталізатором у розвитку різноманітних національних рухів на просторі колишньої Російської імперії, в тому числі в Україні та Кримському регіоні, призвела до загальної демократизації суспільства, створення якісно нових можливостей до всебічного залучення громадської ініціативи у державотворчий процес.

Але поряд із позитивним наслідками лютневих подій, варто відзначити також і негативні чинники. Поспішні кроки Тимчасового уряду, спрямовані на повний демонтаж старого поліцейського апарату, оголошення «повної та негайної амністії», у тому числі, по терористичних замахам та військових повстаннях, суттєва затримка у здійсненні вкрай необхідних економічних реформ у земельній, промисловій, фінансовій сферах, відверто декларативний стиль керування призвели до поступового загострення суспільно-політичної ситуації як у центрі країни, так і на місцях, в тому числі на просторі Таврійської губернії.

Виклад основного матеріалу. Досі у вітчизняній історіографії для усвідомлення та логічного висвітлення комплексу суспільно-політичних проблем, обумовлених Лютневою революцією 1917 року, використовується науковий термін «двовладдя».

До наукового обігу цей надзвичайно важливий термін увійшов завдяки працям лідера більшовицької партії Радянської Росії та СРСР В.І. Леніна. Так, у проекті партійної платформи «Завдання пролетаріату у нашій революції» (1917 р.) В.І. Ленін у такий спосіб сформулював сутність феномену двовладдя: «Найголовнішою особливістю нашої революції, особливістю, яка найбільш настійно вимагає вдумливого відношення до неї, є двовладдя, що створилося в перші ж дні після перемоги революції. Це двовладдя виявляється в існуванні двох урядів: головного, сьогоденного, дійсного уряду буржуазії, «Тимчасового уряду» Львова і Ко, котрий має у своїх руках всі органи влади, і додаткового, побічного, «контролюючого» уряду в особі Петроградської Ради робочих і солдатських депутатів, яка не має в своїх руках органів державної влади, але спирається безпосередньо на свідомо безумовну більшість народу, на озброєних робітників і солдатів» [12, с. 154].

На наше переконання, «двовладдя» не слід вважати помилковим терміном. Навпаки, він задає в цілому правильний вектор аналізу суспільно-політичної ситуації на просторі колишньої Російської імперії, що склалася після Лютневої революції. Проте, у той же час, поза межею наукової дії цього терміну фактично залишився третій вагомий центр концентрації влади, який в 1917 році почав відігравати самостійну політичну роль – Ставка Верховного Головнокомандувача, а також її осередки на місцях – штаби окремих військових округів.

Тут слід відмітити, що у свій час, Ставка відіграла особисту роль у відстороненні від влади імператора Миколи II, що взагалі можна вважати кульмінацією Лютневої революції.

Варто згадати й деякі епістолярні джерела, зокрема, лист Голови Державної Думи М.В. Родзянко до Голови Тимчасового Уряду Г.Є. Львова від 18 березня 1917 року. У цьому листі М.В. Родзянко фактично звинувачує генерала М.В. Алексеєва (у березні-травні 1917 року останній займав посаду Верховного Головнокомандувача) у спробах узурпації влади: «...генерал Алексеєв завжди вважав, що армія повинна командувати над тилом, що армія повинна командувати над волею народу і що армія повинна як би очолювати собою і уряд, і всі його заходи» [3, с. 284].

Важливо відзначити, що, згідно з «Оглядом положення Росії за три місяці революції за даними відділу стосунків з провінцією Тимчасового Комітету Державної Думи», саме війська поряд із Радами робочих і солдатських депутатів забезпечували зміну «старої влади» у містах [13, с. 35].

Політична роль Ставки суттєво зросла у період з 18 липня по 2 серпня 1917 року, коли посаду Головнокомандувача займав Л.Г. Корнілов – провідний архітектор невдалого збройного виступу, спрямованого на трансформацію системи державної влади у бік військової диктатури [11]. Проте й після ліквідації «корніловського заколоту» військова складова політичної системи подовжувала претендувати на власну політичну роль, особливо з урахуванням фактору триваючою світової війни, що переконливо доводить низка виявлених нами архівних джерел, які безпосередньо стосуються Таврійської губернії [4].

Виходячи з зазначених спостережень, більш доцільним нам уявляється застосування наукового терміну «фрагментація влади», який ми уводимо до наукового обігу в рамках запропонованого нами інституціонального підходу до вивчення процесів революції та Громадянської війни.

Теоретичним підґрунтям інституціонального підходу стала теорія ідеальних типів видатного німецького соціолога та історика М. Вебера [2], історико-політологічна теорія еліт, основні положення якої сформулювали В. Парето, Г. Моска, Р. Міхельс, наукові праці видатних радянських істориків – Г.З. Іоффе [6; 7; 8], А.Я. Авреха [1], Н.П. Єрошкіна [5] тощо, які вперше звернули увагу на важливість вивчення структурних особливостей державного апарату.

Важливо зауважити, що інституціональний підхід має органічно доповнити домінуючий донині в науковій літературі історико-подієвий підхід.

Інституціональний підхід, з нашої точки зору, полягає в тому, що погляд на суспільно-політичний процес знаходиться в площині не «ззовні» (як в історико-подієвому вимірі), а, навпаки, «зсередини». Згідно з цим підходом, дослідницька увага звертається перш за все на підґрунтя та на організацію управлінських механізмів, внутрішню логіку прийняття як ключових, так і, на перший погляд, другорядних рішень, простеження наслідків цих рішень в найближчій та віддаленій історичній перспективі.

Система організації влади, акцентуація певних ціннісних орієнтирів, характер взаємодії між керівними органами набувають значення найважливішого (а іноді вирішального) чинника суспільно-політичного процесу.

З нашої точки зору, важливою перевагою запропонованого підходу є те, що він дозволяє чітко усвідомити «центральный нерв» епохи, простежити зміну соціально-ідеологічних домінант, трансформацію методів управління.

Так, наприклад, якщо в період між лютим та жовтнем 1917 р. управлінські механізми були підкорені ідеї скликання Установчих зборів, руйнівної по суті «демократизації» збройних сил, залучення до управління країною громадських організацій з неясними повноваженнями та статусом (т.зв. «громадські комітети»), соціальному популізму тощо, то в період широкомасштабної Громадянської війни значною мірою трансформується сама філософія управління. На наше переконання, взагалі Громадянську війну можна розглядати як боротьбу диктатур, але характер цих диктатур, їхні цілі та загальна спрямованість суттєво відрізнялися.

Відповідно змінюється й політичне значення місцевого самоврядування: в період Лютневої революції та «крайовий період» воно випробує певне піднесення, а в період більшовицької диктатури – навпаки, занепад.

Науковий термін (концепт) «фрагментація влади» є логічною верхівкою інституціонального підходу. Зміст фрагментації полягає в тому, що внаслідок Лютневої революції як у центрі країни, так і в провінціях, сформувалося три основних владних центри, що претендували на гегемонію: Тимчасовий уряд і його органи на місцях, Ради робочих і солдатських депутатів, Ставка Верховного головнокомандуючого. Фрагментація, котра, без перебільшення, стала «системним нервом» революції, вкрай негативно позначилася на функціонуванні всіх інститутів держави, обумовила всебічну кризу керування, загострила соціальні протиріччя.

Іншим найважливішим наслідком процесу фрагментації став фактичний перегляд багатовікової традиції державного розвитку, що особливо яскраво проявилось у втручанні Рад у життя збройних сил, згубному в умовах тривалої Першої світової війни, на що ми звертали увагу в деяких наших попередніх роботах [9, 10].

На наше переконання, термін «фрагментація влади» є більш універсальним, ніж «двовладдя». Якщо останнє стосується виключно площини стосунків органів Тимчасового уряду та Рад, то «фрагментацію» цілком доцільно екстраполювати не тільки в сферу взаємовідносин між різними за характером утворення органами влади, але й в площину конфліктів та протиріч між органами одного типу. Наприклад, низка виявлених нами архівних джерел наочно свідчить про конфлікти між суто військовими та військово-репресивними структурами в Криму в 1921 році. Або ми маємо свідчення протиріч між Сімферопольською (більш поміркованою) та Севастопольською Радами в 1917 році, між Сімферопольським та Севастопольським революційними комітетами в 1918 році. Перелік таких прикладів можна наводити і надалі.

Крім цього термін «фрагментація влади» має ще одну суттєву відмінність від терміну «двовладдя». Термінова дія двовладдя, згідно з висновками історіографії, обмежується часом з березня по липень або по жовтень 1917 року та пов'язується, відповідно, або з придушенням владою Тимчасового уряду петроградських збройних демонстрацій робітників, солдатів й матросів і набуттям цим урядом надзвичайних повноважень, або з подіями Жовтневої революції, яка призвела до повалення Тимчасового уряду. Вживання ж терміну «фрагментація влади» (хоча із певними обмовками, пов'язаними із специфікою ситуації в кожному окремому регіоні) цілком правомірне відносно всього періоду Громадянської війни – аж до появи стійких ознак політичної стабільності, пов'язаних з остаточним встановленням більшовицької моделі Радянської влади, тобто не раніше 1922 року.

Вживаючи термін «фрагментація влади», дослідникам необхідно враховувати, що різноманітні урядові утворення (від Сибіру до Криму), Ради або їхні аналоги, а також військові штаби, керівні репресивні структури тощо, діяли не самі по собі, а фактично були трансляторами впливів реальних «центрів сили» – політичних партій та груп, керівних осередків національних рухів, а в низці випадків навіть й міжнародних суб'єктів геополітики. Цей чинник обумовлює ще одну важливу історичну якість цього терміну – фрагментація може починатися (або виявлятися) як боротьба особистостей (наприклад, О.Ф. Керенський – Л.Г. Корнілов, І.В. Сталін – Л.Д. Троцький тощо), а згодом неодмінно набуває об'єктивних ознак, задаючи всьому політичному процесу руйнівну інерцію. Звідси випливає ще одна важлива теза – а саме причини перемоги (і, відповідно, поразки) в Громадянській війні у вирішальному ступені обумовлювалися специфікою моделі самоорганізації політичного режиму – його реальною здатністю вчасно запобігти фрагментації, або припинити її на ранніх стадіях.

Висновки. З нашої точки зору, використання теоретичного концепту (терміну) «фрагментація влади» як важливої складової запропонованого нами інституціонального підходу, відкриває для дослідників процесів суспільно-політичних трансформацій доби революції та Громадянської війни якісно нові можливості. Зокрема, воно дозволяє проникнути у «внутрішню логіку» історичного процесу, на новому рівні простежити структурно-функціональні причини та наслідки революційних потрясінь на просторі колишньої Російської імперії, оновити наукові уявлення про змістовні ознаки, динаміку та характер процесів державного будівництва у цей складний та суперечливий період вітчизняної історії.

Джерела та література:

1. Аврех А. Я. Царизм накануне свержения / А. Я. Аврех. – М.: Наука, 1989. – 256 с.
2. Вебер М. Избранное. Образ общества / М. Вебер [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/vebovr/
3. Генерал Алексеев и Временный Комитет Государственной Думы // Красный Архив. – Том второй / Под редакцией В. В. Адоратского, В. В. Максакова, В. И. Пичета, М. Н. Покровского, В. П. Полонского, В. М. Фриче. – М.-Л.: Государственное издательство, 1922. – С. 284-286.
4. Державний архів в Автономній Республіці Крим (ДААРК). – Ф. Р-1694. – Оп. 1. – Спр. 2.
5. Ерошкин Н. П. История государственных учреждений дореволюционной России: Учебник для студентов высших учебных заведений по специальности «Историко-архивоведение» / Н. П. Ерошкин. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 1983. – 352 с.
6. Иоффе Г. З. «Белое дело». Генерал Корнилов / Г. З. Иоффе / Отв. ред. В. П. Наумов. – М.: Наука, 1989. – 291 с.
7. Иоффе Г. З. Крах российской монархической контрреволюции / Г. З. Иоффе / Отв. ред. И. И. Минц. – М.: Наука, 1977. – 320 с.
8. Иоффе Г. З. Февральская революция 1917 года в англо-американской буржуазной историографии / Г. З. Иоффе. – М.: Наука, 1970. – 264 с.
9. Ишин А. В. Из истории деятельности органов Временного правительства в Таврической губернии (по архивным материалам) / А. В. Ишин // Крымский Архив. – 2009. – № 11. – С. 51-59.
10. Ишин А. В. К вопросу о специфике процесса «фрагментации власти» в Крыму после Февральской революции: по архивным материалам / А. В. Ишин // Культура народов Причерноморья . – 2011. – № 196. – Т. 2. – С. 84-87.
11. Керенский А. Ф. Дело Корнилова / А. Ф. Керенский. – М.: Задруга, 1918. – 199 с.
12. Ленин В. И. Задачи пролетариата в нашей революции (Проект платформы пролетарской партии) / В. И. Ленин // Полное собрание сочинений (Март – апрель 1917). – 5-е изд. – М.: Из-во политической литературы, 1974. – Т. 31. – С. 149 – 186.
13. Март-май 1917 года. Обзор положения России за три месяца революции по данным отдела сношений с провинцией Временного Комитета Государственной Думы / Пред. Я.А. Яковлева // Красный Архив. – Том второй (пятнадцатый) / Под редакцией В.В. Адоратского, В.В. Максакова, М.Н. Покровского, В.П. Полонского, В.М. Фриче. – М.-Л.: Государственное издательство, 1926. – С. 30-60.

Гамалія К.М.**УДК 712.03.904****САДОВО-ПАРКОВЕ МИСТЕЦТВО ЄВРОПИ: САДИ АНТИЧНОСТІ**

***Аннотація.** В статтє говориться о розвитку садово-паркового искусства на території Європи в античний період. Виділені характерні особливості, отличаючі сади і парки, возникші в античніє времена в Греції і Римської імперії. Показано, що природніє групи деревьєв, росише на горних склонах Древньої Греції, были основой для священних роц. Деревья, прилегаючіє к храмам, назывались храмовыми роцями, окружаючіє водоёмы – нимфеями, роци, посвящённые героям – героонами. Характерными для данного периода были сады и аллеи, в которых древнегреческие философы (Платон, Аристотель, Эпикур) передавали знания своим ученикам. Переняв некоторые художественные идеи у греков, римляне революционизировали садово-парковое искусство. Парковый ансамбль со всеми его атрибутами является продуктом римской цивилизации. Роскошный сад становится неотъемлемой частью стилия жизни римской знати. Укрываясь на загородных виллах от летней жары, римские нобили стремились продемонстрировать своё богатство, а также познания в области литературы и философии. Декоративность и символизм стали вытеснять природную красоту ландшафта. Высокого уровня достигло в этот период топиарное искусство. Засушливый климат и сложный рельеф местности потребовали решения многих инженерных проблем. Автором подчеркнут вклад античного паркостроения в становление и развитие европейской и мировой садово-парковой культуры.*

***Ключевые слова:** садово-парковое искусство, античность, культура, древняя Греция, Римская империя.*

***Анотація.** У статті йдеться про розвиток садово-паркового мистецтва на теренах Європи в античний період. Виділені характерні особливості, що відрізняють сади і парки, створені за античних часів у Греції та Римській імперії. Показано, що природні групи дерев, які росли на гірських схилах давньої Греції, були основою для священних гаїв. Деревя, що прилягали до храмів, називалися храмовими гаями; ті, що оточували водойми – нимфеями; гаї, присвячені героям – героонами. Характерними для цього періоду були сади та алеї, в яких давньогрецькі філософи (Платон, Аристотель, Епікур) передавали знання своїм учням. Запозичивши деякі художні ідеї у греків, римляни революціонізували садово-паркове мистецтво. Парковий ансамбль з усіма його атрибутами є продуктом римської цивілізації. Розкішний сад стає невід'ємною часткою стилию життя римської знаті. Ховаючись від літньої спеки на замських віллах, римські нобілі прагнуть продемонструвати своє багатство та знання в галузі літератури і філософії. Декоративність та символізм почали витісняти природну красу ландшафту. Високого рівня досягло у цей період топіарне мистецтво. Посушливий клімат та складний рельєф місцевості вимагали вирішення багатьох інженерних проблем. Автором підкреслено внесок античного паркобудівництва у становлення і розвиток європейської та світової садово-паркової культури.*

***Ключові слова:** садово-паркове мистецтво, античність, культура, давня Греція, Римська імперія.*